

The Centre of Excellence in Estonian Studies (CEES)

Eesti-uuringute Tippkeskus

Eesti-uuringute Tippkeskuse aastakonverents ja Kreutzwaldi päevade 60. konverents

Suuline ja kirjalik kultuuris: põimumised ja põrkumised

12. ja 13. detsembril 2016 Eesti Kirjandusmuuseumis

Juhendiks

Eesti-uuringute Tippkeskuse kirjakuultuuri ja kirjandusuuringute tööühma suunavad ideed

- Kiri kui teatud eluvaldkondade korraldamist mõjutav vahend levis Eesti alale ristsõdade käigus 12. sajandi lõpul - 13. sajandi algul. Mujal Euroopas oli selleks ajaks kiri jõudnud elitaarsest ladinakeelsest ka rahvakeelsesse ja üha rohkem ilmalikku sfääri, reguleerides nii poliitilisi, juriidilisi, halduslikke kui ka ärilisi suhteid. Siinmail kõneldud keeltele kujunes kirjaga ebavõrdne suhe. Kiri, mis jõudis Liivimaale kolonisatsiooni käigus, jäi pikaks ajaks peamiselt koloniaalse elukorralduse vahendiks, samas kui kohalikud põlisrahvad olid valdavalt suulise kultuuri kandjad. Kiri oli siinmail kauem kui mujal elitaarne, üksnes väikese õpetatud kihi meedium, kuna ta ei fikseerinud kohalike rahvaste keeli. See tingis võrreldes muu Euroopaga sügavama ja kauem kestnud lõhe keele kirjaliku ja suulise tarvituse vahel. Ühtlasi ka lõhe kirjal põhineva koloniaalkultuuri ja kohaliku suulise kultuuri vahel.
- Vana-Liivimaa ala põlisrahvaste keeltest jõudsid koloniaalkultuuri rüpes kirjakeeleni vaid eesti ja läti keel. Et eesti ja läti kirjakeelte loojad keelt indigeense kasutaja tasemel ei tundnud, jäi kirjakeel enamikule suulise keele kõnelejaist pikaks ajaks „võõraks“ ning seda võib näha koloniseerimisvahendina võimu ja alluvussuhete kindlustamisel. Siiski erines olukord võrreldes hilisemate koloniaalolukordadega Ameerikas, Indias, Aafrikas, kus koloniseeriv kultuur surus koloniseeritavale peale oma keele. Baltimaades ta pigem õppis selle ära ja püüdis seda vormida oma kasutuses olevate mudelite järgi. Nõnda mõjutas Baltimaade põlisrahvaste kujunev kirjakeel ka suulist keelekasutust.
- Mitmekeelsus, võimalus kasutada erinevaid keeli nii kõnes kui ka kirjas kujunes siinsele kultuuriväljale iseloomulikuks nähtuseks. Veel kuni 19. sajandi lõpuni oli balti literaat vähemasti kakskeelne, hoolimata oma rahvuslikust päritolust. Keelte kirjalikus kasutuses valitses selgem hierarhia, samal ajal kui suulises kasutuses olevate keelte omavaheline suhtlus oli elav, üleminekud sujuvad, vastavalt kasutussituatsioonile ja kasutajate sotsiaalsele positsioonile, kuni vahe- või üleminekuvormideni (Kleindeutsch, Halbdeutsch, kadakasaksa keel). Kuidas toimus elementide ringlus suulisest kirjalikku ja vastupidi, eri keelte vahel?
- Kirja puudumine ei tähenda kultuuri puudumist. Primaarsetes suulistes kultuurides olid oma kommunikatsioonimeediumid ja mäluhalduslikud, kultuurilised praktikad järjepidevuse säilitamiseks, teadete edastamiseks ja tähenduse vahendamiseks järeltulevatele põlvetele. Suuline kultuur ei kadunud ka kirjakeele olemasolul. Suulise kultuuri toimealad läksid kirjaliku kultuuri valdkonda vähehaaval ja osalt suulise kultuuri elemente säilitades. Ühiskond eksisteeris edasi suuliste kokkulepete ja suulise pärimuse alusel. Kuid kiri andis tema oskajatele siiski mitmed eelised. Kirja abil ületati suulise kultuuri paratamatud kommunikatiivsed piirid. Kirjakultuur eristus üha enesekindlamalt suulisest kommunikatsioonist. Kiri tekitas vajaduse õppimise järele. Kiri seostub kooliga, mis andis ühiskonnas prestiižsena positsiooni. Kiri kui tõhusam kommunikatsioonimeedium sai võimu teostamise instrumendiks: kes kirja tundis, selle käes oli võimu enam kui kirjaoskamatu käes. Püsima jäid need keeled ja kultuurid, mis jõudsid kirjakeeleni.
- Suulist ja kirjalikku kultuuri uuritakse sageli teineteisest lahus, rõhutatakse nende kommunikatsioonivahendite suurt erinevust ning omavahelisi suhteid käsitletakse sageli kõrvalekaladena ühe või teise üldiseloomustusest. Suulist käsitletakse esmase, kirjakultuurile eelnevana, enamasti ka primitiivse kultuurivormina, kirjakultuur esindab seevastu arenenud ja tsiviliseeritud ühiskonda. Selline lähenemine on loonud lõhe suulise ja kirjaliku kultuuri vahele. Samas jääb suulise ja kirjaliku kultuuri vahelisele alale mitmesuguseid vahevorme, mille sisu, vorm või esituslaad kannab nii suulise kui ka kirjaliku kultuuri tunnuseid (nt kõne, loeng, ettelugemine vms).
- Traditsiooniliselt esindab suulist kultuuri rahvaluule ning arhiivitekste käsitletakse suulise kultuuri kirjalike reproduktsioonidena. Suulisuse markeerimine neis tekstides esineb mitmesugustes vormides helisalvestistest kirjalike transkriptsioonideni. Kiri on suulise teksti meenutamise või mäletamise ning taastootmise vahendina üks kesksemad. Samas on ka folklooris mitmeid žanre, mis on kas osaliselt või täielikult kirjalikud (loitsuraamatud, nn taevakirjad), või mis käsitlevad suulises vormis kirjaliku maailmaga seotud teemasid (nt raamat unenäoendena).
- Omapärane suulise ja kirjaliku maailma vaheala on nn rahvalik kirjalikkus - erinevad kirjalikud praktikad, mis on tekkinud väljaspool kirja levitamise seotud institutsioone ja mida kasutavad vähese, formaalse haridusega suulises kultuuris üles kasvanud inimesed. Sellised kirjutajad on sageli sõna otseses mõttes vahendajad - nad soovivad suhestuda kaasaegse kirjakultuuriga, kandes endas veel suulise kultuuri väljendusvahendeid. Nende kirjutuspraktikate uurimine annab võimaluse

vaadelda kirjalikustumise protsessi nn altpoolt.

- Millised suulise kultuuri vormid elasid edasi moodsal ajastul, kirjakultuuri totaalse kasutuse ajal? Kuidas mõjutas kirjaliku ja suulise vahekorra totalitaarne süsteem oma kontrollimehhanismiga? Nõukogude aja tsensuuritingimustes, mil kirjalikku sõna oli hõlpsam kontrollida kui suulist, omandas suulise sõna roll võimumehhanismides (telefoniõigus) erakordse tähtsuse. Kuidas uurida ajajärgu võimusuhteid, kui suuline kihistus on tagantjärele tabatav vaid katkendlikult? Millist rolli mängis suuline pärimus rahvuskultuuri kestmisel? Kuidas uurida ajajärgu kirjanduse retseptioonimudeleid, kui tsensuur oli kirjanduskriitika suhtes veelgi karmim kui kirjanduse enda suhtes?
- Taasiseseisvusperioodi kirjakultuuri üks iseloomulik joon on (oma)elulookirjutuse, mälu- või elukirjanduse jõuline esiletõus, mis omandas nii mõnegi kirjandus- ja kultuurikriitiku hinnangul lausa buumi mõõtmed. Kirjanduskultuuri seisukohalt ei ole seda peetud positiivseks ja kirjandust rikastavaks nähtuseks, vaid kaugenemiseks kirjandusele omaseks peetud esmastest kvaliteedikriteeriumitest ning kirjanduskultuuri aktsepteeritud žanri- ja vorminõuetest. Samas näitab nn mälu kirjanduse esiletõus ja selle jätkuv populaarsus nihet tänapäeva kirjanduskultuuris. Siinkohal saab välja pakkuda küsimuse, kas ja kui võrd on kirjanduskultuuris tajutava lõhe taga (oma)elulookirjutuse seos suulise kultuuriga, jutustatud, kirjandusele mitteomaste normide raamistikus kirjapandud enese, kultuuri ja ühiskonna vahendamise viisidega? Milline on suulise ja kirjaliku kultuuri vahekorra (oma)elulookirjutuses, nii taasiseseisvusperioodil kui ka ajaloolises perspektiivis? Millisel viisil tõuseb see esile niisuguste tekstide narratiivses struktuuris, kujundkeeles, temaatilistes fookustes? Kas (oma)elulookirjutuslikes teostes on tabatav toimimine suulise ja kirjaliku kultuuri piirimail ja kuidas see neis ilmneb?
 - 20. sajandi algupoolel valitses keele kui omaette formaalse elementide ja vastanduste süsteemi uurimine. Kõrvale jäeti kõne, eriti suuline kõne kui segane juhuslikkuse maailm. Muutused tulid alates 1960. aastatest, kui hakati uurima suulist kõnet selle tegelikus kasutuses. See tõi kaasa uut moodi arusaama keelest, eriti süntaksist. Suulise keele üksused ei ole tihti klassikalised laused ning neid iseloomustab protsessuaalsus. Kõneleja teeb parandusi, lisab „vales kohas“ juurde sõnu jne. Uurijad leidsid, et sellised seni lohakuseks arvatud jooned moodustavad tegelikult omaette süsteemi, milles on omad kasutusnormid.
 - Samas jäid suulise kõne uurijad keeleteaduses pikalt marginaalideks, kelle töösse suhtuti tihti üleolevalt ja kelle tulemusi püüti rünnata. Alles paarikümnel viimasel aastal on pilt muutunud ja uurijad on hakanud üha enam märkama ja uurima ka seda, kuidas kasutatakse suulisi vorme kirjas. Sellele on kaasa aidanud netisuhtluse plahvatus, mis on loonud netis kasutatavad keelevariandid, milles on palju suulise keele jooni.
- Teisalt pöördus ilukirjandus 20. sajandi algusest peale üha enam suulise keele võtete kasutamise poole. Klassikalise lause asemele asusid süntaktilistest ja morfoloogilistest piirangutest vabastatud sõnade read, grammatiliselt puudulikud konstruktsioonid, lausungid, mis sisaldavad katkestusi, parandusi, lisandusi jms ning meenutavad spontaanset suulise keele ehitusüksusi. Samas jäi selliste nähtuste uurimine üksnes kirjandusteadlaste pärusmaaks. Keeleteadlased jätsid sellise keele oma analüüsides kõrvale.

Korraldustoimkond:

Liina Lukas, liina.lukas@ut.ee

Meelis Rõll, meelis.roll@folklore.ee

Piret Voolaid, piret@folklore.ee

Mare Kõiva, mare@folklore.ee